

Het 'rietganzen-complex'

De afgelopen winter woedde opnieuw een uitvoerige discussie over de determinatie van Taiga- en Toendriërietganzen en het voorkomen van Taigarietganzen in Nederland. Ondanks de koude winter werden weinig met zekerheid gedetermineerde Taigarietganzen gezien of gefotografeerd. In welke aantallen komt de soort nog in Nederland voor, en hoe ziet de situatie er elders in Europa uit?

Determinatieproblemen

Het voorkomen van Taigarietganzen in Nederland wordt al lang geplaagd door determinatieproblemen. De gangbare veldgidsen (bijv. de ANWB Vogelgids van Svensson e.a.) geven de kenmerken weliswaar goed weer, maar houden onvoldoende rekening met de grote (geografische?) variatie in grootte, postuur en snavelvorm van de vogels. Verwarrend is ook de discussie over het aandeel oranje op de snavel (typische 'geelbekken' versus 'zwartsnavelige' Taigarietganzen), en de focus op één of enkele goede kenmerken, meestal de snavelkleur en -vorm. Dat alles heeft ertoe geleid dat de status van een groot aantal recente waarnemingen van Taigarietganzen onzeker is. Dat geldt zowel voor losse waarnemingen (zie bijv. www.waarneming.nl, www.dutchbirding.nl), als voor waarnemingen gedaan tijdens de maandelijkse ganzen- en zwanentellingen (zoals overigens aangegeven in de begeleidende teksten in de recent verschenen watervogelrapporten). Er gaan ook steeds weer stemmen op om, vanwege de determinatieproblemen, beide soorten maar weer als 'Rietgans' te beschouwen. Echter, dan zal nooit duidelijk worden hoe de populatie Taigarietganzen ervoor staat en zullen ook ontwikkelingen in aantallen en verspreiding slecht te achterhalen zijn. En die zijn belangrijk, want ze verschillen sterk tussen Taiga- en Toendriërietganzen.

Aantalontwikkeling in Europees perspectief

Op grond van de seizoensmaxima, vastgesteld tijdens de maandelijkse ganzen- en zwanentellingen in Nederland, komen in de laatste winters gemiddeld zo'n 175.000 Toendriërietganzen naar ons land (figuur 1). Dat is 33% van de voor 2007/08 op 500.000-550.000 individuen geschatte NW-Europese flyway-populatie (T. Heinicke). Het zwaartepunt van de winterverspreiding van Toendriërietganzen ligt in het oosten van Duitsland. De toename in Nederland vanaf 1995/96 staat enigszins los van het optreden van koude winters, zoals in de jaren zeventig en tachtig het geval was. Waarschijnlijk is eerder sprake van een herverdeling van winterconcentraties binnen Europa als van een toename van de populatie als geheel.

Tegelijk met de toename in onze contreien vond namelijk een sterke afname plaats in het zuidoosten van Europa, zoals meer dan een halvering van de aantallen in Hongarije (S. Farago).

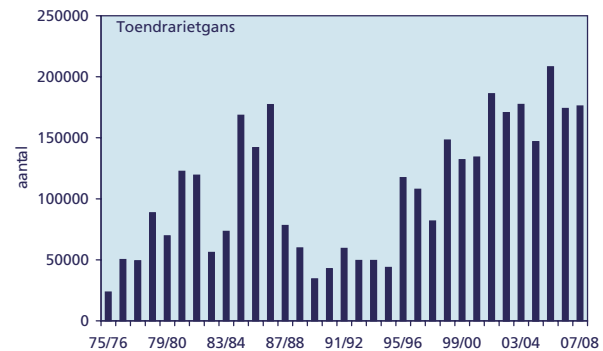
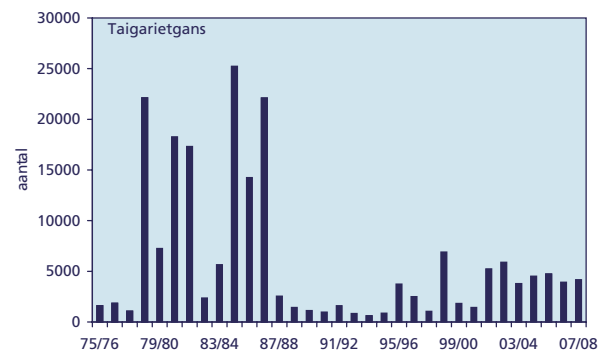
Van de Taigarietgans waren de laatste grote aantallen in de koude winters halverwege de jaren tachtig aanwezig (figuur 1). Net als bij de Toendriërietgans wijzen de telresultaten op een recente toename, met een gemiddeld seizoensmaximum van 4200 vogels in de afgelopen seizoenen. Het is aannemelijk dat deze aantallen vanwege determinatieproblemen zijn overschat. Daarop wijzen niet alleen de recente discussies over de determinatie van Taigarietganzen in Nederland, maar ook de contrasterende ontwikkelingen elders in Europa.

De in Europa overwinterende populatie Taigarietganzen wordt momenteel geschat op 60.000-65.000 dieren (seizoen 2008/09, T. Heinicke & L. Nilsson). Ten opzichte van de eerder gepubliceerde schatting van 80.000 vogels (Waterbird Population Estimates; Wetlands International) betekent dat een afname van ruim 20% binnen een tijdsbestek van 5-10 jaar. Parallel aan die afname is er sprake van een inkringing van het winterareaal, met sterke concentratievorming in Zweden en het uiterste noordoosten van Duitsland, vooral het oosten van Mecklenburg-Vorpommern en Brandenburg (kleinere aantallen in Polen, Denemarken en Groot-Brittannië). Daarnaast worden de winterkwartieren in Zuid-Zweden en Oost-Duitsland in het najaar steeds later bereikt. Dit contrasteert overigens met de situatie bij Toendriërietganzen, die in Nederland steeds eerder in grote aantallen arriveren.

De achtergronden voor de ontwikkelingen bij de Taigarietgans zijn niet helemaal duidelijk. De inkringing van het winterareaal zou een klimaateffect kunnen zijn (verkorting trekwegen), die ook geleid kan hebben tot winterconcentraties in landen als Polen. Daar worden momenteel nauwelijks ganzenstellingen uitgevoerd en worden mogelijk vogels gemist (wat zou betekenen dat de populatie minder is afgenomen dan wordt aangenomen). Opvallend is verder dat bij röntgenopnamen onder gevangen Taigarietganzen

Taigarietganzen bij Bützow, Mecklenburg-Vorpommern, Duitsland, januari 2009. Foto: Thomas Heinicke

Figuur 1. Seizoensmaxima van Toendra- en Taigarietganzen in Nederland op grond van de maandelijkse ganzen- en zwanentellingen. Het aantal Taigarietganzen wordt recent (in ieder geval na 1995/96) waarschijnlijk sterk overschat. Let op verschillende schaal.

in Oost-Duitsland bijna elke tweede volwassen vogel met loodhagel belast bleek te zijn (T. Heinicke, N. Kenntner & K. Polderdijk). Dit suggereert een hoge jachtdruk in Oost-Europa en Rusland. Daarnaast moeten we ook in het buitenland rekening houden met determinatieproblemen. Zo wordt in Zweden en Denemarken het aantal Taigarietganzen waarschijnlijk overschat door onbekendheid met Toendrarietganzen. Die blijken daar veel meer voor te komen dan tot voor kort werd verondersteld (T. Heinicke e.a.). Er lijkt dus wel sprake van een internationale afname van Taigarietganzen, maar of die zo groot is als uit de telgegevens blijkt is nog onzeker.

Status van Taigarietganzen in Nederland

Dat Taigarietganzen ook steeds in Nederland voorkomen, bewijzen enkele op www.waarneming.nl gepubliceerde foto's in 2009/10. Over de aantallen bestaat echter grote onzekerheid. Een zoektocht op 11-15 januari 2009 op voorheen belangrijke Taigarietgans-pleisterplaatsen in Noord-Limburg, Noord-Brabant, Gelderland en Drenthe, uitgevoerd door ondergetekende, Thomas Heinicke (rietgansspecialist uit Duitsland) en Arend van Dijk, leverde geen enkele zekere Taigarietgans op, terwijl meer dan 16.000 vogels individueel van 'top tot teen' werden gecontroleerd. Ook konden enkel halsbanden van Toendrarietganzen worden afgelezen. Hoewel het aantal geringe Taigarietganzen veel kleiner is dan bij de Toendrarietgans, is het toch opvallend dat ringaflezingen in Nederland sinds 1989/90 geheel ontbreken. Recente ringinspanningen in Zweden en Oost-Duitsland (totaal 83 vogels) hebben niet geleid tot nieuwe aflezingen in ons land. Ook dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat Taigarietganzen tegenwoordig zeldzamer zijn dan verondersteld.

De ontwikkeling in Zuidwest-Drenthe, zoals onlangs gepubliceerd door Arend van Dijk en Joop Kleine in *Drentse Vogels* (jaargang 22: 28-41) is wellicht een goede afspiegeling van de trend voor geheel Nederland. Tellingen aldaar wijzen op een afname sinds 1986/87, met recent alleen incidenteel nog grotere aantallen (voor het laatst in de in Oost-Europa koude winter van 2005/06). In de afgelopen winter werden in Zuidwest-Drenthe, alle kou ten spijt, vrijwel geen

Taigarietganzen waargenomen. Vangsten van de Nederlandse ganzenflappers bevestigden dit verloop en wijzen eveneens op het 'verdwijnen' van Taigarietganzen na de strenge winter van 1986/87 (K. Polderdijk). Voor die tijd vingden de ganzenvangers (die de soort goed kennen omdat de lokganzen overwegend Taigarietganzen zijn) geregeld Taiga's, sinds 1986/87 echter nul. Indien dit scenario voor heel Nederland opgaat, zou de gesuggereerde recente toename van Taigarietganzen (figuur 1) grotendeels Toendrarietganzen betreffen (en ook goed passen in de toename van die soort in Nederland).

Waar op letten bij het zien van mogelijke Taigarietganzen

Het zal duidelijk zijn dat correcte determinatie van Taigarietganzen niet eenvoudig is, zelfs niet voor doorgewinterde ganzenspecialisten (die het soms ook oneens zijn!). Die problemen beperken zich niet tot ons land, maar komen ook tot uiting in Duitsland, Denemarken en Zweden. In al deze landen worden Toendrarietganzen ten onrechte voor Taigarietganzen versleten, ook in de beide Scandinavische landen. Toendrarietganzen blijken namelijk in (het uiterste noorden van) Scandinavië te broeden en ook in Zweden en Denemarken te overwinteren. Bedenk dus dat niet elke rietgansfoto uit Scandinavië automatisch een Taigarietgans betreft!

Belangrijk is in ieder geval om te letten op een combinatie van kenmerken. Bij veel vermeende Taigarietganzen wordt naar de snavelvorm verwezen of naar een groot postuur. Echter, onder Toendrarietganzen bestaat veel variatie in snavels, terwijl uitgesproken verschillen in grootte ook kunnen wijzen op verschillen tussen de sexen (mannetjes groter) of leeftijd (eerstejaars op het oog soms slank en dun, en daardoor optisch groter). Een wakende Toendrarietgans (vaak het mannetje) wekt de indruk een lange hals te hebben; let dus ook op het gedrag van de vogels.

De kleur van de snavel is geen uitsluitend kenmerk, aangezien ook Toendrarietganzen veel oranje op de snavel kunnen hebben. Toch wijzen nieuwe vangsten en waarnemingen in Oost-Duitsland en Zweden erop dat verreweg de meeste Taigarietganzen oranje snavels hebben, terwijl Toendrarietganzen overwegend donkere snavels hebben met de bekende oranje vies. Dit betekent dat de indeling in snaveltypen die Burgers e.a. ooit maakten (zie *Ardea* 79: 307-315) nog steeds opgaat. Veel vermeende Taigarietganzen in Nederland zijn juist van het zwartsnavelige type. Sommige waarnemers gaan ervan dat zulke 'zwartbekken' niet ongewoon zijn. Echter, in groepen Taigarietganzen in Zweden of het oosten van Duitsland kom je zulke vogels niet of amper tegen. Dit maakt het onwaarschijnlijk dat juist dergelijke vogels in ons land zouden opduiken.

Belangrijk is om in groepen rietganzen in eerste instantie vooral te letten op familiegroepen van oranjessnavelige vogels (zie titelfoto), bijvoorbeeld paren, al dan niet met jongen. In ieder geval jonge Toendrarietganzen zijn tot januari goed herkenbaar aan o.a. de puntige en minder constrastrijke vleugeldekveren

en het vlekkenpatroon op de flanken (vergelijkbaar met jonge Kolganzen). In gemengde groepen zijn zulke familiegroepjes vaak apart of aan de rand aan te treffen. Kloppen ook snavelvorm (lang en dun, platte ondersnavel doorgaans zonder erg uitgesproken 'kauwrand'), kopprofiel (plat voorhoofd dat overgaat in snavel), postuur (lange hals en slank, grootte bijna van Grauwe Gans, terwijl Toendrarietgans hooguit iets groter is dan Kleine Rietgans en een gedrongen postuur heeft), dan zouden Taigarietganzen in het spel kunnen zijn. Toendrarietganzen vertonen verder vaak een contrast tussen de donkere kop en het bovenste deel van de hals en de rest van de lichaamsveren (Taiga uniformer gekleurd zonder veel contrast), maar dit kenmerk is afhankelijk van lichtval en slechts aanvullend te gebruiken. Ganzenvangers en specialisten herkennen Taigarietganzen ook op grond van de roep (dieper en nasaler dan Toendrarietgans). Het optreden van een wit blesje rond de snavelbasis is, anders dan vaak wordt aangenomen, geen uitsluitend kenmerk. Of, en in welke mate 'tussenvormen' tussen Toendra- en Taigarietganzen voorkomen, is onbekend. De discussies in de afgelopen winter laten zien dat bij sommige waarnemingen altijd twijfel zal blijven bestaan over de precieze determinatie. Goed beeldmateriaal van 'klassieke' Toendra- en Taigarietganzen is onder andere te bekijken op een Poolse digiscoping site <http://www.digiscoping.pl/archives/191>

Kijk ook op de website van SOVON voor instructieve foto's.

Hoe verder

Uiteraard vervangt bovenstaande passage niet de behoefte aan goede determinatiehulp voor beide soorten, bijvoorbeeld in een medium als *Dutch Birding*. Er is inmiddels een grote hoeveelheid fotodocumentatie beschikbaar en we roepen waarnemers die Taigarietganzen menen te zien op om de gevallen vooral goed te documenteren. Liefst met foto's of in ieder geval documentatie op grond waarvan voor Taigarietgans werd gekozen. Ook in internationaal verband is er nog het nodige te doen, met name op het gebied van onderzoek met DNA-technieken of stabiele isotopen, om de taxonomische status en herkomst van vogels te achterhalen. Zeker in het licht van de recente afname van de Taigarietgans is het belangrijk dat de problematiek omtrent determinatie, taxonomie en herkomst worden opgelost. Tot die tijd zal het laatste woord over determinatie van Toendra- en Taigarietganzen nog niet gezegd zijn.

Kees Koffijberg & Menno Hornman

Met dank aan: Arjan Boele, Thomas Heinicke, Fred Hustings, Gerard Müskens, Kees Polderdijk (Nederlandse Vereniging van Ganzenvangers), Roy Slaterus & Berend Voslamber.